

Folkbibliotek makt och disciplinering

En genealogisk studie av folkbiblioteksområdet under den organiserade moderniteten

Anmeldelse af Kerstin Rydbeck

Andersson, Dan (2009) Folkbibliotek makt och disciplinering: en genealogisk studie av folkbiblioteksområdet under den organiserade moderniteten. Doktorsavhandlingar från Pedagogiska institutionen, nr 163. Stockholm: Stockholms universitet. 228 s. ISBN 978 91 7155 951 7. Finns även fritt tillgänglig i fulltext via SwePub: <http://swepub.kb.se>

Doktorsavhandlingar om de svenska folkbibliotekens historia kommer inte särdeles ofta. Därför är det naturligtvis med intresse och nyfikenhet man öppnar denna nya undersökning, som lades fram i slutet av 2009. Den har tillkommit inom ramen för ett större forskningsprojekt vid Lärarhögskolan i Stockholm (numera inkorporerad i Stockholms universitet) om socialiseringen av den svenske medborgaren under 1900-talet, där syftet varit att studera hur pedagogiska maktförhållanden bidragit till att forma individer till samhällsmedborgare inom utbildning, hälsovård, kriminalvård och kulturområdet. Avhandlingen har alltså inte skrivits i en biblioteks- & informationsvetenskaplig kontext utan inom ämnet pedagogik. Som motivering till valet av forskningsområde nämner författaren dock bland annat sin bakgrund som bibliotekarie.

---

*Kerstin Rydbeck är docent och universitetslektor i biblioteks- & informationsvetenskap vid Institutionen för ABM, Uppsala universitet
kerstin.rydbeck@abm.uu.se*

Avhandlingen är ganska traditionellt disponerad, där det första kapitlet redogör för undersökningens utgångspunkter, teori, metod och källmaterial. I kapitel två beskrivs etableringen av den moderna folkbiblioteksinstitutionen, i kapitel tre hur hela folkbiblioteksorganisationen styrdes nationellt, kapitel fyra och fem tar upp hur utformningen av boksamlingarna styrdes nationellt och lokalt samt kapitel sex vilka metoder folkbiblioteken använde för att öka besöken och läsningen av god litteratur. Det sista egentliga undersökningskapitlet, kapitel sju, fokuserar på de studiemetoder som ansågs lämpliga vid tillägnandet av folkbibliotekets böcker och vilken pedagogisk grundsyn som dessa metoder omfattade. Kapitel åtta, slutligen, utgör en sammanfattning av resultaten för hela undersökningen.

Avhandlingsprojektets övergripande syfte är enligt författaren att öka förståelsen för konstruktionen av den svenske medborgaren under den organiserade moderniteten, genom att studera de maktbetingelser i det svenska samhället som bidrog till framväxten av moderna folkbibliotek med syfte att fostra medborgarna. Studien utgår från Michel Foucaults teorier kring makttekniker inom olika samhällsliga institutioner och utgör en genealogisk undersökning av de diskursiva och icke diskursiva apparater som utövat makt och inflytande över aktörerna inom biblioteksområdet. Centrala frågeställningar är exempelvis vilka samhällsgrupper som deltog i arbetet för att etablera denna folkbiblioteksinstitution, vilken typ av verksamhet institutionen uppmanade till, vilka makttekniker som användes i försöken att forma använ-

darna samt slutligen hur maktutövningen inom ramen för folkbiblioteken stämt överens med maktutövningen inom andra samhällsområden. Undersökningens avgränsning till åren 1910–1990 motiveras av att denna period kan beskrivas som den organiserade moderniteten, det vill säga den tid då det moderna samhället etablerades i Sverige. Avhandlingen är en diskursanalytisk studie över vad författaren benämner folkbildningsdiskursen, vilken i sin tur definieras som samtliga språkliga utsagor om folkbibliotek och bildning som producerats i Sverige under 1900-talet. Källmaterialet har utgjorts av bland annat statliga utredningar, remissvar och lagsamlingar; handböcker och läroböcker om folkbiblioteksarbete och studiecirkel; biblioteksundersökningar; monografier av biblioteksanställda, bibliotekskataloger och debattböcker; tidskriftsartiklar samt offentlig statistik.

Jag måste redan från början slå fast att jag tycker detta är en ganska problematisk avhandling ur flera aspekter. För det första anlägger den ett folkbildningshistoriskt perspektiv på folkbibliotekens verksamhet, men gör det på ett ganska oreflekterat sätt utan att inledningsvis vare sig diskutera, problematisera eller avgränsa själva folkbildningsbegreppet på ett ordentligt sätt, vilket hade behövts. Att folkbiblioteken i Sverige betraktats som en del av folkbildningen har bland annat att göra med att den svenska folkbiblioteksrörelsen växte fram ungefär samtidigt och i ett ganska intimt samarbete med de moderna folkrörelsernas bildningsverksamhet inom studieförbund och folkhögskolor. Till de lokala studiecirkelarna utgick statsbidrag i form av böcker och när arbetet var avslutat samlades dessa till små bibliotek som efter hand växte till ganska omfattande boksamlingar. Redan under 1920- och 1930-talet hade många blivit så pass stora att de upplevdes som alltför krävande att sköta. Samtidigt efterlystes från staten en centralisering av de lokala biblioteksverksamheterna och lösningen blev då att folkrörelserna på många håll började överlåta sina studiecirkelbibliotek på kommunen, en process som faktiskt inte var helt avslutad förrän omkring 1970. Genom centraliseringen förbättrades möjligheterna att driva verksamheten med avlönad personal i ändamålsenliga lokaler med generösa öppettider. Rörelsebibliotekens böcker kom på många håll att utgöra grundplåten till bestånden i de kommunala folkbiblioteken.

Ur ett mera ideologiskt perspektiv brukar 1900-talets organiserade bildningsverksamhet klassmässigt be-

skrivs som ett initiativ nedifrån med målsättningen att ställa dem som bildade sig i centrum – låta dem själva definiera sitt bildningsbehov och utgöra subjekten i bildningsprocessen. Andra viktiga aspekter som vanligen lyfts fram är att verksamheten förväntades stärka demokratin, skulle fungera frigörande och bidra till förändring samt att den betonade kollektivet framför individen. 1900-talets folkbildning brukar sammantaget beskrivas som emancipatoriskt inriktad och har varit starkt knuten till medborgarskapsbegreppet. Inom folkbiblioteksområdet tog sig de yrkesverksamma bibliotekarierna emellertid redan från början den grundläggande rätten att i kraft av sin utbildning och sitt ämbete bestämma vad som skulle betraktas som god och lämplig litteratur för användarna och omvandlade därmed dessa till objekt i ett slags patriarkalt styrd bildningsprocess – eller vad som möjligen kan beskrivas som disciplinering. Ändå känns utgångspunkten för denna avhandling lite märklig och den utmynnar i en undersökning där Foucault använts på ett i mitt tycke intellektuellt förenklat och lite orättvist sätt. Visst är det både intressant och viktigt att studera vilka makttekniker som använts inom folkbiblioteksområdet i ett disciplinerande syfte. Men hela folkbiblioteksutvecklingen fram till idag framstår i denna avhandling endast som ett jättelikt konspiratoriskt projekt med ett enda syfte: att disciplinera medborgarna. Alla initiativ som tagits av olika aktörer för att bygga upp och organisera denna verksamhet, exempelvis riktlinjer för inköp av litteratur, klassificering och katalogisering av bestånd, utbildning av personal, utformning av lokaler och mycket mera har, som avhandlingsförfattaren får det att framstå här, motiverats först och främst av en medveten disciplinerande ambition. Jag tycker att en sådan beskrivning är både förenklad och orättvis.

En annan sak som jag finner problematisk rör metoden. Grundproblemet tror jag egentligen ligger i hela undersökningens uppläggning, med ambitionen att i princip kartlägga allt som sagts om folkbibliotek i Sverige under snart sagt ett helt sekel. Materialet blir helt enkelt svårt att greppa på ett intresseväckande sätt. Slutsatser som redovisas blir mycket svepande och ytliga och de syftar ofta på väldigt långa perioder. I inledningen till kapitel sju konstateras exempelvis på s. 154 – för undersökningsperioden som helhet – att "[f]olkbibliotekets boksamlingar skulle inte i första hand användas för nöjesläsning utan för studier." Förhållandevis enkla påståenden beläggs också ofta med mycket omfattande källhänvisningar

till en lång rad material av olika slag som även tillkommit vid väldigt olika tid. Jag ska ge ett konkret exempel på författarens sätt att arbeta, hämtat från s. 90, och diskussionen där om utformningen av bibliotekens boksamlingar. Även källhänvisningen redovisas efter själva citatet:

De personalgrupper som saknade formell biblioteksutbildning dvs. biblioteksassistenter, kontorister och vaktmästare, ansågs inte behöriga att ta ansvar för utformningen av det lokala folkbibliotekets boksamlingar. De skulle istället utföra arbetsuppgifter av mera praktiskt slag som att hämta inköpta böcker från bokhandeln, klistra in etiketter, signum och ställa upp böckerna på bokhyllorna.⁴

⁴ *Folk och skolbibliotek: betänkande och förslag avgivet av folkbibliotekssakkunniga*, 1949, s 34-40, *Organisation och arbetsmetoder vid kommunala bibliotek*, 1960, s 26, 35 f, 162-166, *Biblioteksarbete: en översyn av verksamheten vid kommunala bibliotek: betänkande*, 1972, s 160-168, Kerstin Munck af Rosenschöld, *Standard för svenska folkbibliotek, I Kalén, Biblioteksskötsel: handledning för mindre bibliotek*, s 68-69, S Möhlenbrock, *Förnyelse och debatt: om de svenska folkbibliotekens utveckling från 1930 och framåt*, 1980, s 43-50.

De förändringar och den utveckling som sker av folkbiblioteksinstitutionen över tid syns därmed dåligt, lyfts sällan fram och problematiseras eller diskuteras inte i relation till samhället i stort. Detta känns märkligt med tanke på att avhandlingen fokuserar på en för samhällsutvecklingen i stort så dynamisk och händelserik period. Sammantaget blir resultatet att de påståenden och slutsatser som presenteras ofta säger ganska lite av intresse. I sammanfattningen av undersökningskapitlet om böcker lämpliga för lokala folkbibliotek konstateras på s. 127 exempelvis helt kort att "[f]acklitteratur och skönlitteratur ansågs som en central del av folkbibliotekens boksamlingar. [...] Det fanns emellertid även litteratur som inte ansågs lämplig för folkbibliotekets boksamlingar. I kategorin utesluten litteratur ingick den osedlig litteratur [sic!] och litteratur med låg kvalitet." Flera gånger under läsningen kommer jag på mig själv med att fundera över vad denna avhandling tillfört rent konkret som vi inte redan visste. Det finns många intressanta saker i folkbibliotekens historia som bara hastigt berörs men som med fördel hade kunnat utvecklas mera utifrån det grundläggande teoretiska

perspektiv som författaren valt, om undersökningen avgränsats eller lagts upp på ett annat sätt.

En intressant sak som för övrigt berörs ytterst lite, är att det ju blev staten och kommunerna som helt och fullt tog det formella ansvaret för folkbiblioteken i Sverige, fast ansvaret för resten av det frivilliga bildningsarbetet överläts helt på det civila samhället. Varför blev det egentligen så och på vilket sätt hängde den starka styrning av folkbiblioteken som författaren beskriver, ihop med detta? Varför fick vi inte en utveckling som innebar att även folkbiblioteken organisationsmässigt fortsatte att vara en del av folkrörelsernas bildningsinstitutioner på samma sätt som studieförbund och folkhögskolor – men med stöd från det offentliga – när de som en av sina viktigaste uppgifter hade att fungera som stöd i detta frivilliga bildningsarbete? Frågan är om det möjligen kan förklaras av att kvinnor och barn alltid i praktiken utgjort majoriteten av folkbibliotekens användare, och att de flesta bibliotekarier ute i den lokala folkbiblioteksverksamheten redan på ett tidigt stadium var kvinnor. Inom studiecirkel och folkhögskolekurser var männen i majoritet fram till slutet av 1940-talet. Männen besatt de ledande positionerna på alla nivåer inom både studieförbund och folkhögskolor och dominerar där ännu idag. Att just barn utgjort en så viktig användargrupp inom folkbiblioteken hade för övrigt varit extra intressant att lyfta fram just i en undersökning som denna om folkbibliotekens disciplinerande funktion. Men barnen finns knappast med alls i resonemangen, vilket känns speciellt märkligt beträffande det sista kapitlet om tillägnandet av folkbibliotekets böcker. Samtidigt tycker jag ändå att just detta kapitel sju kanske är den mest intressanta delen av undersökningen, eftersom det diskuterar studiecirkelmetoden på ett ganska ingående sätt. Visserligen kan man kanske ifrågasätta hur viktig denna metod var för en genomsnittlig folkbiblioteksanvändare under exempelvis 1970- och 1980-talen. Men att den var viktig som självbildningsmetod i folkbibliotekens barndom råder ingen tvekan om.

Ytterligare en problematisk sak med denna avhandling är att författaren verkar dåligt insatt i det aktuella forskningsläget. Här saknas hänvisningar till i stort sett all forskning om folkbibliotek som tillkommit i ett biblioteks- & informationsvetenskapligt sammanhang under senare år. Inga jämförelser med utvecklingen i andra länder görs och ingen internationell forskning om folkbibliotek har använts över huvud

taget. Exempelvis saknar jag här Alistair Blacks bibliotekshistoriska studier om folkbiblioteken i England. Laura Skouvigs doktorsavhandling *De danske folkebiblioteker ca. 1880-1920: en kulturhistorisk undersøgelse ud fra dannelses- og bevidsthedshistoriske aspekter med belysning af tilknytningsforholdet til staten og "det offentlige"* (2004), som ju också teoretiskt utgår från Foucault, hade även varit självklar att anknyta till – inte minst i avsnittet om hur folkbiblioteksidéerna fick fäste i Sverige. Men författaren konstaterar på s. 50 bara att "[t]vå av förgrundsgestalterna bakom introduktionen var folkbibliotekspionjärerna A.S. Steenberg och Valfrid Palmgren som båda föreläste och skrev artiklar och böcker om de amerikanska public library idéerna." Jag frågar mig om författaren ens insett att Steenberg faktiskt inte var svensk. Men jag saknar även anknytningar till svensk forskning. Åse Hedemarks studier, framförallt redovisade i doktorsavhandlingen från våren 2009, *Det föreställda folkbiblioteket – en diskursanalytisk studie av biblioteksdebatter i svenska medier 1970–2006*, utgår också från Foucault och anlägger ett historiskt perspektiv på diskussionerna om folkbibliotekets uppgift. Men också äldre forskning, som exempelvis Mats Herders doktorsavhandling *Arbetsplatsbibliotek i Sverige: studier av en uppsökande folkbiblioteksverksamhet och dess framväxt* (1986), borde ha utnyttjas. Möjligen hänger avhandlingens brister i detta avseende samman med att den skrivits inom ett annat ämnessammanhang än det biblioteks- & informationsvetenskapliga. Men detta är knappast något försvar – som forskare måste man naturligtvis alltid skaffa sig kunskap om det aktuella forskningsläget inom området man studerar.

Slutligen till några kritiska kommentarer av formell och språklig karaktär. Avhandlingens käll- och litteraturförteckning är något av det absolut värsta jag någonsin sett ur formell synpunkt. Det verkar inte finnas några klara principer för redovisningen utan olika typer av tryckt material har uppenbarligen ordnats efter olika – och för mig oklara – principer. Det verkar för övrigt som om vissa poster helt enkelt bara klippts in direkt från bibliografiska databaser som de är. Dessutom finns inkompleta uppgifter för de enskilda verken i snart sagt varenda post samt ett oändligt antal korrektur- och layoutfel. Avhandlingen har också språkliga brister. Det finns en mycket stor mängd språkfel genom hela framställningen – ibland uppgår antalet till tvåsiffriga tal på en enda sida. Det är sällan sådana fel som gör texten obegriplig, men

de är ändå ytterligt irriterande. Sammantaget undrade jag, när jag såg käll- och litteraturförteckningen och alla språkfel, om det råkat bli fel version av avhandlingsmanuskriptet som gått till tryckeriet.

Vilka ser då avhandlingsförfattaren som de övergripande resultaten av denna undersökning? Med vilka makttekniker upprätthölls och utvecklades folkbibliotekens disciplinerande funktion under 1900-talet? Han konstaterar att folkbibliotekens maktutövning inneburit ett slags liberal styrning som fokuserat på att uppfodra och förvalta individens frihet och självständighet och där två maktstrategier varit speciellt viktiga: expertstyrning och panoptikonövervakning. På distans har experter, politiker och ideologer genom ekonomisk styrning, kunskaps- och auktoritetsstyrning samt via utarbetande av självbildningstekniker satt normerna för verksamheten. Denna styrning har använts av såväl nationella, regionala som lokala folkbiblioteksenheter. Genom en form av övervakning som författaren hävdar kan liknas vid det Foucault kallar panoptikonövervakning, har den centrala nivån sedan noga kontrollerat att verksamheten regionalt och lokalt följt de gällande normerna. Kontrollen har möjliggjorts genom indelning och inrutning av personal, arbetsuppgifter och böcker, och gällt allt ifrån böckernas kvalitet till öppettider och studiemetoder.

Sammantaget syftade folkbibliotekets disciplinerande funktion enligt avhandlingsförfattaren till att skapa medborgare med god allmän och medborgerlig bildning, god smak och intresse för "finkultur" – medborgare som via studiecirklar och självstudier fortlöpande engagerade sig i läsning av facklitteratur och seriös skönlitteratur. Men folkbiblioteket skulle även utrusta medborgarna med andra förmågor av vikt för samhället. Självbildningsarbetet skulle bidra till formandet av aktiva och självständiga individer med förmågan att fatta egna beslut. "Den bildade medborgaren" är beteckningen som Dan Andersson sammantaget vill ge den konstruktion av medborgaren som inrymts i folkbildningsdiskursen under den organiserade moderniteten.